

FEHIM NAMETAK

TRAKTAT O IZRAZU ČELEBI OD HASANA KAFIJE PRUŠČAKA I KASNIJA UPOTREBA TE RIJEČI

Jedan od najznačajnijih učenjaka i pisaca na orijentalnim jezicima u našim krajevima je Hasan Kafi Akhisari (Pruščak). Hasan Kafi je u svom vremenu, koncem XVI i početkom XVII stoljeća, bio poznat ne samo u Bosni nego je uživao ugled u naučnim krugovima u većem dijelu osmanske imperije kao vrstan filozof, teolog, biograf i historičar. I u Evropi su njegova djela dosta rano postala predmetom izučavanja pa je 1824. godine njegovo najznamenitije djelo *Usul al-hikam fi nizam al-'alam* preveo na francuski jezik francuski orijentalist Garcin de Tassy¹⁾.

Osnovne podatke o životu i radu Hasana Kafije nalazimo u njegovu djelu *Nizam al-'ulama*, ali značajne podatke o njemu daju i *Ata'i*²⁾, *Hadži Halifa*³⁾, *Evlija Čelebi*⁴⁾ i drugi. U našem vijeku o Kafiji su pisali, uglavnom na osnovu Kafijina autobiografskog djela i zapisa prethodnika, *Babinger*⁵⁾, *Bašagić*⁶⁾, *Okić*⁷⁾, *Handžić*⁸⁾, a u najnovije vrijeme veoma iscrpnu studiju o Kafiji i njegovim djelima napisao je *Hazim Šabanović*⁹⁾. Pored ovoga, veoma obimno djelo o Pruščaku napisao je mr Omer Naki-

1) Garcin de Tassy, *Principes de Sagesse, touchant l'art de gouverner par Rizwan-ben abd'oul-Ac-hisari*. *Journal Asiatique* IV, 1824, 213-226, 283-290.

2) *Ata'i New'i-zad'a Atallah, Hadaiq al-haqaiq fi takmilat al-šaqaiq*. Istanbul 1268, s. 584.

3) Mustafa b. Abdullah Hagg Halifa, *Kašf al-zunun i Fazlaka-i Tarihi*. Istanbul 1286/87, I, 380-381.

4) *Evliya Celebi, Seyahatname V*, 446; *Evlija Čelebi, Putopis*. Odlomci o jugoslavenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao *Hazim Šabanović*, Sarajevo 1967, s. 131-134.

5) Franz Babinger, *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig, 1927, s. 144-145.

6) *Safvet-beg Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912.

7) M. Tajib Okić, *Hasan Kafi Pruščak - naš najveći mislilac XVI vijeka*. *Gajret* (Sarajevo) br. 21. 1927. str. 327-329.

8) *Muhammad al-Hangi al-Bosnawi, Al-gawhar al-asna fi taragim ulama'wa šu ara' Bosna*. Kairo, 1930, 50-59.

9) *Hazim Šabanović, Hasan Kafi Pruščak*. *Prilozi za orijentalnu filologiju XIV-XV*, Sarajevo 1969. str. 5-31.

čević i obranio ga kao magistarski rad na Univerzitetu u Kairu, ali ovo djelo na arapskom jeziku, nažalost, još nije objavljeno.

Hasan Kafi je napisao filološke rasprave: *Risala fi tahqiq lafz čelebi* (Rasprava o utvrđivanju značenja riječi čelebi), *Tamhis at-talhis fi 'ilm al-balaga* (Djelo o arapskoj poetici, stilistici i retorici). Iz oblasti fikha značajna su njegova djela: *Hadiqat fi šarh muhtasar as-salat* i *Risala fi hašiyat kitab ad-da'wa li Sadr aš-šaria*, ali mu je najznamenitije filozofsko djelo *Usul al-hikam fi nizam al-'alam* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta) koje je prevedeno na francuski (1824), mađarski (1909), njemački (1911) i na naš jezik (1919). Prevod na naš jezik je od dra Safvet-bega Bašagića u Glasniku Zemaljskog muzeja XXXI, (165–181).

Kako saznajemo iz njegova biografskog djela *Nizam al-ulama* prvo njegovo pisano djelo jest filološka rasprava o značenju izraza *čelebi* ("Risala fi tahqiq lafz čelebi" i to između 983 i 988 (1575–1580). Ovu raspravu Kafi je napisao zato jer je uočio da izraz *čelebi* gubi u upotrebi svoje osnovno značenje koje je imao do njegova vremena. Nećemo ulaziti u to koliko je Kafi u svojim djelima, pa i u ovoj raspravi, bio originalan. Kao islamski učenjak pripadao je ortodoksiji pa je ukazivao na sve one pojave koje su mogle privući njegovu pažnju. U tom smislu napisao je i ovu risalu. Ovdje nas zanima Hasan Kafijina risala, naročito kao njegovo prvo napisano djelo, a posebno zato jer je u pitanju filološka rasprava napisana od strane našeg čovjeka. Risala (traktat) je pisana arapski, a mi smo se koristili prepisom koji se nalazi u rukopisu br. 946 (fol 51 r–52 r) Gazi-Husrevbegove biblioteke u Sarajevu u kome, između ostalih djela, ima još jedna risala Hasan-Kafijina iz područja fikha. Ova risala nema naslova. Drugi primjerak risale našli smo u rukopisu N° 746/X–L 123^b – 124^a ORIJENTALNE zbirke JAZU u Zagrebu. Ovdje risala ima potpuno isti tekst, a što je posebno važno ima i naslov: *Hadihi Risalatun fi tahqiqi alga labi li Mawlana Kafi al-Aqhisari*.

Kako je risala o izrazu *čelebi* kratka donosimo fotokopiju radenu prema rukopisu iz Gazi-Husrevbegove biblioteke.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الحمد لله الذي علم الألفان ما لم يعلم والصلوة على محمد
 سيد العرب والعجم وعلى آله واصحابه ينابيع العلوم
 والحكم فإنه ما أقول وبالله التوفيق ويده أزمه التحقيق
 أنه ان لفظا جلب بالتحريك اسم من أسماء الله الرحمن
 في لغة التركمان يشهد بذلك قولهم جلب ويردي
 مثل خدا ورد في الأعلام كما لا يخفى عن ذوي الأرقام
 فاذا زيدت في آفة ياء النسبة وقيل جلبتي يراد به العالم
 بحدود الشرح النبوي والعارف بأمور الدين المصطفى المثال
 الكامل في العلم والعمل از هو منسوب إلى جلب ونظيره
 في لغة العرب ربي ورباني أي منسوب إلى الرب بفتح الراء
 فهما اذ قد يكسر الراء في ربي للمخفة بالتوافق والترقيق
 وتعال في معية ربيتون وزيادة الألف والنون في رباني
 للمبالغة وهو أيضا معنى العالم المثالي الكامل في العلم
 والعمل كما جاد في التزييل ولكن كونوا زمانيين باكنتم
 تعلمون الكتاب وبأكنتم تدرسون الآية فيقاله جلب

مكمل

لكل من اتقى بصنفة العلم والكمال والصلاح في الاعمال
 ولا مدخل في ذلك للنسب والسال يؤتاه جواب
 العالم الرزباني والعارف الحقاني فاضل الزوم و
 الفايح في جميع العلوم شيخ الحافيين ومفتي التقيين
 استادا استادنا ابن كمال باشار رحمة الله تعالى قد رآه
 حين سئل عنه فقال له جليبي لقده بلك مدخلي بوقدر
 نسبك علمه متصف اولان كشي اولدر جليبي وما
 زعموا من ان هذا اللفظ مختص باصحاب النسب والمال
 من غير اعتبار العلم والكمال من المسلمين واولادهم
 والتابعين فهو وهم محض ناش من عدم العلم باستعمال
 العلماء الاسلاف وقله المعرفة باصطلاحها المتبادر
 الاشراف واما جملة زماننا الذين يستعملونه بتعظيم
 في غير الكرام البررة ممن له خطر دنيا ودي كما يهود وسائر
 الكفرة فعلى وجوههم الغيرة واولئك هم الكفرة البهية اعوذ
 بالله ان اكون من الجاهلين والحمد لله رب العالمين هذه الرسالة
 لاستادنا المزيور كان حيدرآباد في سنة
 في تاريخ المرقوم

و
 5

Prijevod traktata o značenju izraza "celebi":

U ime Boga sveopćeg dobročinitelja, milostivog. Slava Bogu koji je poučio čovjeka onome što (čovjek) nije znao i neka je spas na Muhameda, gospodara Arapa i Nearapa, i na njegovu porodicu i drugove, izvore znanosti i mudrosti. A zatim, ja kažem, a od Boga je uputa i u Njegovoj je ruci ključ ustanovljenja, znaj da je izraz čalab vokaliziran sa "fethom" ¹⁰⁾ jedno od imena svemilostivog Boga na turkmenskom jeziku, što svjedoči njihova izreka "čalab verdi" (Bog je dao) poput "huda verdi", i spada u vlastita imena kao što je to jasno učenim ljudima. A kada mu se doda na kraju "i" koje označava pripadnost i kaže se čelebi time se želi (reći) učenjak u granicama Poslanikova šeriata i poznavalac vjerskih stvari, onaj koji je pristalica Muhameda (ili onaj koji je na pravom putu), pobožan, savršen u nauci i na djelu, jer on pripada Bogu i odgovara u arapskom jeziku "rabbi" i "rabbani" to jest onaj koji pripada Bogu, a vokalizira se sa fethom na "r". Nekada dođe vokal "kesra" ¹¹⁾ (kratki vokal) na "r", u "ribbi" da bi se lakše izgovaralo i preciziralo (značenje). U množini se kaže "ribbiyyun". Sa dodavanjem "elifa" i "nuna" za pojačanje u ribbani (riječ) je također u istom značenju: učenjak potpuno odan Bogu, savršen u nauci i djelu kao što je došlo u objavi (Kur'anu): "Budite pobožni prema knjizi što njom podučavate i prema ajetima ¹²⁾ koje tumačite!"

Tako se može reći čelebi za svakoga kome se može pripisati osobina znanosti, savršenstva i pouzdanosti u djelima, a u ovo ne mogu ući porijeklo i bogatstvo, što potvrđuje odgovor pobožnog učenjaka i istinskog znalca, učenog čovjeka sa Balkana i nadmoćnog u svim znanostima, starješine učenih ljudi istoka i zapada ¹³⁾, muftije na osnovu Kur'ana i sunneta ¹⁴⁾, učitelja naših učitelja, Ibn Kemal-paše ¹⁵⁾, neka mu uzvišeni Bog oprostí onoliko koliko hoće; kad je, upitan za ovo, rekao jedan distihon'

چلبی لقدمه بلك مدخلی یوقدر نسبته
علمه متصف اولان کشتی اولدر چلبی

"Tvoja pojava i tvoje porijeklo nemaju mjesta u "čelebiluku".

Čelebi je osoba kojoj se može pripisati znanost.

Tvrđnja da je ovaj izraz karakterističan za plemstvo i bogate, bez obzira na (njihovo) znanje, prava je pijana iluzija (proistekla) iz nedostatka znanja o praksi učenih predaka i pomanjkanja poznavanja termina o plemenitim šejhovima. Što se tiče neznalica našeg vremena koji ga (termin čelebi) upotrebljavaju veličajući bez poštovanja one

10) Znak za kratki vokal e/a

11) Znak za kratki vokal i

12) Aje ili ajet – rečenica, a ponekad i odlomak u Kur'anu

13) U rukopisu... شیخ الخافقین

مفتی الثقلین

14) U rukopisu

15) Ibn Kemal Paša je znameniti učenjak XVI st. živio u Carigradu. Kafi je izvjesno vrijeme u Carigradu bio učenik njegova asistenta (muida) Hacı Efendi Kara Yilana.

koji imaju ovozemaljsku važnost ¹⁶⁾ kao Jevreje i ostale nevjernike, "na njihovim licima je prašina i oni su zalutali nevjernici" ¹⁷⁾. Utječem se Bogu da budem jedan od neznalica, slava Bogu, gospodaru svjetova!

Na kraju je prepisivač traktata dodao bilješku: "Ovaj traktat je od našeg spomenu-tog profesora Hasana Kafi Efendije, umrlog spomenutog datuma" ¹⁸⁾.

Kafi potpuno tačno tumači da riječ čelebi dolazi od turkmenske riječi čalab—Bog i zato može biti atribut samo pobožnih muslimana koji se ističu učenošću, a ne može se upotrebljavati za sve osobe koje se ističu porijeklom, ugledom i imetkom.

Ovdje se potrebno osvrnuti na razloge koji su naveli Kafija da napiše ovu raspravu u kojoj je etimološki objasnio porijeklo riječi čelebi i značenje koje bi prema tome trebala imati. Upotreba ovog izraza u turskoj administraciji u našim krajevima je raznolika. U prvo vrijeme je u prvobitnom, osnovnom značenju, a poslije, onako kako to navodi Hasan Kafi, u iskrivljenom značenju. Tako su "čelebije" imami, učenjaci, zavještači vjerskih zavoda. Oni su titulu čelebi stekli određenim svojim zaslugama dok ih ima isto tako koji su se rodili s tim nadimkom jer su potomci uglednih, begovskih porodica. Ova titula doživjela je sličnu sudbinu, kao i titule beg, paša i druge koje su se ispočetka davale uistinu samo rijetkim velikodostojnicima, a kasnije je njihova upotreba bila mnogo češća i rekli bismo neumjesnija.

Tako se u prvom popisu vakufa i mulkova vilajeta Bosna u Defter-i mufassalu 17. 1540. g. spominje mulk Alije čelebije, postojanog imama tvrđave Akhisar (Prusac) koji je postavio uvjet da se njegovi prihodi troše za službenike i mujezine džamije koju je on sagradio ¹⁹⁾.

Pokretači akcije prepisivanja orijentalnih rukopisa u skriptoriju u Foči, te zavještači (vakifi) koji su pokrenuli i organizirali prepisivanje, bili su uglavnom imami i hatibi brojnih fočanskih džamija. Kao prepisivači i zavještači rukopisa komentara, zvanog Sadr—aş—Şari' a sa područja islamskog prava od Ubaydullah E. Mes'ud, zvanog Sadr aş—Şari'a Mladi, koji je komentirao djelo al—Wiqaya od svog djeda Mahmud b. Sadr aş—Şari'a Stariji, spominju se Ali Čelebi, hatib Aladža džamije i Ibrahim čelebi, zvani Magribi, imam.

Prepisivanje djela u 6 tomova završeno je 996 (1587) godine ²⁰⁾.

U vakufnami Mustafa—paše iz Skoplja iz 920. (1514) spominje se da je Mustafa paša između ostalog zavještao dva kompleksa zemlje u tetovskom kadiluku koje je kupio od nekog Sulejman—čelebije, sina umrlog Mehmed—bega, sina Mehmed—agina ²¹⁾.

Ahmed čelebi, kasnije—Ahmed beg i najzad Ahmed—paša, po redu rođenja je treći sin Jahja—pašin ²²⁾.

16) U rukopisu, خطر - treba خطر

17) Citat iz Kur'ana, LXXX, 40 i 42. Prvi dio citata iz 40. ajeta u Kur'anu glasi:

و جوه بومئذ عليها غيرة

pa nije doslovno prenijet nego je utkan u tekst tzv.

اولئذ هم الكفرة الفجرة

"iktibasom", a drugi

dio je iz 42. ajeta i glasi nepromijenjeno.

18) U prethodnom traktatu istog rukopisnog kodeksa naveden je kronogramski datum smrti-Hasana Kafi Pruščaka, tj. 15. šabana 1025 (28.VIII 1616. godine).

19) Defteri-i mufassal-i liva-i Bosna, original u Arhivu predsjedništva vlade u Istanbulu, kopije u Orijentalnom institutu u Sarajevu, fol. 399.

20) Dobrača Kasim, Skriptorij u Foči u XVI st. Anali Gazi—Husrevbegove biblioteke, I. Sarajevo, 1972.

21) Elezović, Gliša, Turski spomenici, knj. I sv. 1. str. 726. Beograd 1940.

22) Isto, str. 474.

I Mustafa—paša i Ahmed—beg su spomenuti i u Jahja—pašinoj vakufnami u Skoplju iz 912 (1506) godine. Iz ove vakufname saznajemo da je njegov najstariji sin Bali—beg stekao titulu bega, upravnika jedne od ondašnjih turskih provincija, kad su mu ostala braća: Mustafa čelebi, Mehmed čelebi, Ahmed čelebi, Jusuf čelebi i Iskender, bili "čelebije" — gospoda, kao sinovi vezira koji je uz to bio i sultanov zet²³⁾. Ovaj primjer je najuvjerljiviji dokaz gradacije titula u kojoj nekadašnja časna titula čelebi ima najniže mjesto na ljestvici.

O nastanku i kasnijoj upotrebi izraza *čelebi* postoji više radova. O ovome su pisali: K. Foy²⁴⁾, Melioranski²⁵⁾, V. Smirnov²⁶⁾, Baron Rosen, N. N. Mitrinovitš²⁷⁾ i drugi. Izraz *čelebi* pojavljuje se prvi put u književnom jeziku u jednom pisanom dokumentu u XIV stoljeću u Anadoliji i ispočetka se daje samo najkrupnijim ličnostima bilo duhovne ili svjetovne aristokracije. Prva poznata osoba koja je ovu titulu nosila je učenik i sljedbenik Mevlana Dželaluddina Rumija, osnivača mevlevijskog tarikata, Čelebi Husamuddin (umro 1284)²⁸⁾

U XIV i XV stoljeću u Anadoliji je bilo mnogo pjesnika i prinčeva koji su nazivani čelebijama, među ostalim i svi sinovi Bajezida I, Mehmed Čelebi, Musa Čelebi, Isa Čelebi, Sulejman Čelebi, a princu Mehmedu, kasnije sultanu Mehmedu I, ostaje i kao trajna titula, pa je poznatiji kao Mehmed Čelebi nego kao Mehmed I. Zbog svoje učenosti i pobožnosti ovu titulu je među prvima (još u XIV st.) dobio i znameniti pjesnik Wasilat—annagata (Mevluda) Sulejman Čelebi.

Kako je bila vrlo raširena, ova riječ je ušla i u toponomastiku i onomastiku. Više toponima u Osmanskoj carevini u svom imenu ima i izraz čelebi, a kod nas Čelebi—pazar je turski naziv za Rogaticu²⁹⁾ i Čelebić, selo između Konjica i Jablanice na Jablaničkom jezeru, kao i selo u Livanjskom polju. Također kod nas postoji i žensko vlastito ime Čelebija.

Prateći dalje razvoj izraza *čeleb* i *čelebi* možemo zaključiti da oni sve više evoluiraju u onom pravcu kako je to, već u XVI stoljeću, primijetio Kafi. U Turskom rječniku Husejna Kadrija³⁰⁾ nalazimo ova značenja riječi *čalab*: plemenit, prefinjen, nadaren, pisac, odgojen, učtiv. Autor kaže da joj u potpunosti odgovara francuska riječ gentilhomme. Pridjev izveden iz ove imenice autor objašnjava značenjima: pobožan i ugledan čovjek, plemenit, princ, gospodin itd. "Nekad se ova titula davala osmanskim prinčevima, a danas se zadržala samo kao titula mevlevijskih vođa u Konji"³¹⁾.

Zenker³²⁾ pak počinje značenjima: *čeleb* oder čelab (alt.) Adj. u. Sbst. moux, tendre, petit, précieux noble, animal tendre, cochon de leit, a završava personage noble, seigneur, Dieu., dok izraz *čelebi* tumači kao maitre, seigneur (spec. grec ou

23) Na istom mjestu

24) Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen, Westasiatische Studien II, 124.

25) Zapiski vostokovedenija ... XV, 42.

26) Zapiski ... XVIII, 13 i dalje.

27) The Turkish "chalabi". Journal of the American Oriental Society 54 (1934), str. 194—199.

28) Islam Ansiklopedisi, Cilt III, s. 369—370. Istanbul, 1945.

29) Rogatica je nazvana Čelebi—pazar po Mehmed—čelebiji Isabegoviću, turskom gospodaru zemlje Pavlovića. Podatak o ovome u knjizi: Hazim Šabanović: Bosanski pašaluk, Sarajevo, 1959., s. 187.

30) Huseyn Kazim Kadri, Turk Lugati, İkinci cilt. Istanbul, 1928. str. 391—392.

31) Isto

32) Julius Theodor Zenker: Türkisch—arabisch—persisches Handwörterbuch, II izdanje. Hildesheim, 1967, str. 363.

33) Dozy, R. Supplement aux dictionnaires arabes, Paris 1927, str. 204.

européen) — autrefois: prince du sang. Herr, fruher ein Prinz von Geblut, jetzt gewohnl. ein vornehmer Grieche oder Europaer.

U arapskom svijetu, na periferiji osmanskog carstva, riječ *celebi* dolazi u genitivnoj konstrukciji sa riječju *mizag* u jednom sasvim novóm značenju za koje ne možemo utvrditi porijeklo. To je značenje koje navodi Dozy u Supplement aux dictionnaires arabes: 33),

Kako se u turskom jeziku počela sve više koristiti grčka riječ *efendi*, izraz *celebi* postepeno iščezava da bi se do naših dana zadržao samo u rijetkim poslovicama kao: Sen celebi ben celebi, ati kim kasar — Ti gospodin, ja gospodin, ko će timariti ko-
nja, a što opet odgovara našoj poslovice: Aga ja, aga ti, ko će na vodu?

SUMMARY

TRACTATE ABOUT TERM "ČELEBI" FROM HASAN KAFI PRUŠČAK

This work consists of faximil, translation and comment of the tractate about term "čelebi" from Hasan Kafi Pruščak (Al-Aqhisari) one of the most important representatives of the ortodox islam in Bosnia and Herzegovina in XVI century and scholar affirmed by his philological, philosophic and theological treatises. Pruščak points out here the irregular use of the term "čelebi", that signified in the first place the lordship (indicating the religious superiors and people initiated in religious science), while in his time the term "čelebi" looses this meaning and designates all reach people without regard to origin and religion.